

К. А. Іванова,
кандидат соціологічних наук,
проректор з науково-педагогічної (виховної) роботи
(Національний фармацевтичний університет, м. Харків)

КОНФЛІКТНІСТЬ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ: СТАНОВЛЕННЯ ТОЛЕРАНТНИХ ВІДНОСИН У СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізуються проблеми становлення толерантних відносин у суспільстві. Показується, що толерантність, яка передуює виявленню різноманіття можливостей розвитку, закладається в культурних стереотипах суспільства. Ключовим моментом є затвердження позитивного характеру непередбачуваності процесів у суспільстві й культурі. Підкреслюється ефективність формування толерантності як передумови стійкого і демократичного розвитку, що передбачає існування безлічі можливих шляхів розвитку та забезпечує адаптивність соціокультурної системи в умовах внутрішніх і зовнішніх конфліктів.

Одне із найвлучніших трактувань толерантності визначається як моральна якість, яка характеризує відношення до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки інших людей. Толерантність виражається у прагненні досягти взаємного розуміння й узгодження різнорідних інтересів та точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення й переконання [1]. Перевага цієї дефініції полягає в тому, що вона вказує на те, в чому толерантність проявляється (у прагненні досягти взаємного розуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору). А недолік її в тому, що за цим припущенням визнається можливість досягнення бажаного результату без застосування тиску, переважно методами роз'яснення й переконання.

Актуальність розробки цілісного концепту толерантності є безперечною, але не менш актуальним є визначення конкретних шляхів становлення толерантних відносин у суспільстві, що і є метою пред'явленої статті. Адже саме в цьому, насамперед, буде проявляти себе толерантність як певна соціальна реальність. Дескриптивний (описовий) метод, що опирається на такі прийоми, як зіставлення, спостереження, узагальнення, типологізація форм соціальних взаємодій, дає можливість вивчити, як історично становились ті або інші форми таких відносин. У сполученні з порівняльно-історичним він далеко не вичерпав свої пізнавальні, продуктивні потенції.

Важливою методологічною передумовою досліджень на тему толерантності є дієвий підхід до проблеми. Чи є толерантність моральною якістю, гідністю і чеснотою соціальних суб'єктів (окремих зрілих індивідуумів, прошарку інтелектуалів, певних спільнот, інститутів і держав) або просто соціальною звичкою, якоюсь їхньою адаптивною якістю? Для життя соціуму це питання важливе не в умоглядно теоретичній площині, а, передусім, у тому, щоб вона (тобто толерантність) проявлялася в конкретних сферах і видах діяльності. Іншими словами, спільна діяльність людей у сфері задоволення їх утилітарних, прагматичних інтересів регулює їхні взаємини поза площиною актуалізації релігійних, етнічних, расових, культурних, поведінкових особливостей, але враховує, у першу чергу, майнові, правові, фінансові, юридичні аспекти їхньої взаємодії, тобто весь спектр винятково цивільних, універсальних характеристик, які стали головними при переході від традиційного до модерного типу культури.

У новоєвропейській культурній традиції боротьба за толерантність йшла у вигляді постійних конфліктів між колишніми й тими, котрі народжуються, спільностями, старими й новими ідентичностями, які позначають суб'єкти нових відносин. До ряду таких нових відносин зараховуються не тільки міжконфесійні контакти в умовах релігійного плюралізму, що народжується, але й відносини власності в рамках формування капіталістичного способу виробництва. Історія Західної Європи свідчить, що жоден із цих видів нових відносин не затверджувався без конфліктної взаємодії. Іншими словами, саме конфлікт допомагав як оформленню, уточненню й відстоюванню нових ідентичностей, так і формуванню толерантних відносин уперше в суспільстві. Необхідним контекстом, у рамках якого йшов цей процес, було створення концепту волі совісті й невідчужуваних прав людини. Саме цей контекст дозволяє говорити про народження так званого "юридичного світогляду" (Е. Ю. Соловйов), феномена західноєвропейської правосвідомості, що задав цивілізований рівень ведення конфліктів. "Ситуація релігійних війн оголила конфліктологічний аспект прав совісті, а внаслідок цього й інших невідчужувано-особистих прав. Прийшла пора домовленостей про взаємну терпимість (примирливих пактів й уній). Підвищився інтерес до контрактного аспекту будь-яких правовідносин" [2]. Твердження про те, що конфлікт народжує толерантні відносини, не виглядає парадоксом, не піддається сумніву той факт, що суб'єкти толерантності (окремі люди, спільності, соціальні групи, держави) у правовому аспекті добре захищені й готові відстоювати свої права в юридичному просторі.

Історичний досвід закріплюється в неусвідомлюваній повсякденній практиці толерантних відносин. Яскравим прикладом тому служить зіставлення ступеня сформованості комунікативної категорії толерантності різних народів, у яких продукуються різні типи конфліктів. Як показує класична робота Л. Козера "Функції соціального конфлікту", диференціація реалістичних і нереалістичних конфліктів – перший крок у переході до цивілізованої конфліктності. Суспільні системи, безумовно, розрізняються за ступенем терпимості до конфлікту й можливостей через нього підтримувати й розвивати свою внутрішню структуру. Однак, як показав Льюїс Козер у своїй роботі, що стала настільною книгою кожного соціолога, конфлікт конфлікту – ворожнеча [3]. Сприятливим впливом на ситуацію в соціумі володіє реалістичний конфлікт, який переслідує конкретну мету і виникає із приводу локальної проблеми. У цьому випадку конфлікт – одна з форм рішення даної проблеми, що може бути замінена іншим, тобто конфлікт тут – засіб, а не ціль. Саме такі конфлікти оздоровлюють суспільство, уточнюють ідентичності групових або індивідуальних конфліктантів, реальне співвідношення їхніх сил і межі претензій тих або інших соціальних суб'єктів. Утім, для твердих соціальних структур, нездатних до саморозвитку, нетерпимих до конфлікту, у які сам конфлікт не інституціоналізований, цей вид взаємодії не може бути ефективним. У такому соціумі переважає нереалістичний конфлікт, конфлікт заради конфлікту, конфлікт як хміль, що дозволяє перерости в агресію, яка уже накопичилася, у ворожі почуття, зменшити фрустрацію, але при цьому не вирішити саму проблему.

Нереалістичний конфлікт ідентифікує ригідне суспільство. У такому суспільстві гіпертрофовані інститути, які виконують роль "захисних клапанів" для відводу ворожих й агресивних емоцій. Уникнення ж конфлікту як прямого зіткнення й вираження ворожих почуттів до джерела фрустрації в такому суспільстві породжує механізм переносу (З. Фрейд) ворожого поведіння з його джерела на заміщувача (пошук ворога, "козла відпущення", підвищений попит на чаклунство) або виробляються й закріплюються акти по зняттю напруги, котрі не вимагають для цього ні справжнього, що ні такого, який заміщає, об'єкта, ні, найголовніше, змін відносин у суспільстві. Пошук ворога або "козла відпущення" – найдавніший механізм каналізації надлишкової напруги в соціумі.

Рядовий соціальний суб'єкт, який становить субстанцію суспільств, що переживають процес культурних і соціальних змін від тоталітаризму до демократії, істотно різний. Це дві непорівнянні ідентичності. "Тоталітарний рух, – визначає Х. Арендт основні риси масової людини такого суспільства, це рух не організованих і таких, які визнають своє положення й сутність, класів, а це вираження устремління мас, відірваних від звичного й освоєного соціального ґрунту, вибитих із традиційних соціальних "осередків" й у цьому змісті декласованих. Особистість, яка належить до такої маси, відрізняє не те, що в неї є, а те, чого в неї немає: неприкаяність, відсутність не тільки власності, але й власного Я, почуття схвильованості й виснажливе почуття самотності. Цим визначається її сильний покликання до нормального, стабільного, забезпеченого життя. Але оскільки можливості її самодетермінації, самовизначення досить обмежені, у такого роду особистості формується готовність до підпорядкування тому, хто здатний і береться надати їй умови для цього стабільного й забезпеченого життя" [4].

Демократично ж орієнтована людина – це людина, упевнена в необхідності волі індивіда, політично терпима до позицій та інтересів інших людей, вона довіряє своїм співгромадянам й у той же час характеризується певною часткою настороженості відносно політичної влади: ця людина законслухняна, але водночас готова відстоювати в державі свої права, конфліктувати з нею на цьому ґрунті. Вона підтримує основні демократичні настанови й інститути і одночасно уважно стежить за тим, щоб політична діяльність незмінно опиралася на силу закону [5].

Подолання властивостей тоталітарного суспільства й демократизація суспільних відносин будуть супроводжуватися усуненням абсолютних і виникненням реалістичних, регульованих, інституціоналізованих конфліктів. Ознаками переходу до цивілізованих форм ведення конфліктів стали не тільки більш часті звертання противників у суд і ріст їхньої юридичної компетентності й правосвідомості, але виникнення й функціонування інституту медіації – посередницьких послуг з урегулювання конфліктів. Медіація – дитя західної культури. Наскільки її можна використати за рамками цієї культури, покаже майбутнє. Але історично російська культура була схильна до розвитку природно складних соціальних, а не правових механізмів регулювання конфліктів, тобто десь у глибині схильність до медіації є."

Медіація – метод, при якому сторони керують і контролюють перебіг самого процесу переговорів, так і його результат – згоду, якою в підсумку є обоюсторонній вииграш, оскільки зберігається в суперечці гідність і разом з тим існує можливість відновлення необхідних і бажаних відносин між конфліктуючими сторонами. Різниця між судовим (з позицій права) і переговорними (з позицій інтересів) підходами разючі. Якщо суд погіршує відносини сторін, виносячи звинувачувальне рішення й призначаючи покарання; орієнтоване на те, що відбулося в минулому, здійснюючи це привселюдно, то медіація поліпшує відношення сторін, які отримують навички й досвід вирішення

конфліктів у майбутньому. Здійснюючи конфіденційно переговорний процес, без обвинувачення, медіатор оптимізує майбутні відносини конфліктантів. Минуле обговорюється для звільнення від негативних почуттів і визначення майбутнього поведіння. У якості фактів у таких комунікаціях розглядається те, що двома сторонами приймається за правду. На відміну від судового рішення, за виконанням якого стежить держава, у цьому випадку сторони самі стежать за дотриманням згоди [6].

З 1993 р. існує Санкт-Петербурзький центр розв'язання конфліктів, який не тільки готує фахівців в області медіації, але й бере активну участь у роботі з урегулювання конкретних зіткнень у сфері виробництва, торгівельно-фінансовій, у державних адміністративних установах, у міжособистих відносинах [7]. Навчання через переговорний процес новим формам поведінки, новим суспільним відносинам, породжує й нові ідентичності: людей, які більш реалістично оцінюють себе й оточуючих, зовнішні й внутрішні фактори особистого, сімейного й соціального життя, більш терпимих один до одного. Директор СПБ центру розв'язання конфліктів – О. В. Аллахвердова – відзначає й ще один важливий підсумок: у процесі навчання посередництву різних фахівців, навчені медіатори стають толерантними людьми, менш залежними від зовнішніх обставин, вони вміють конструктивно, без обвинувачень, розглядати будь-які обставини суперечки, змінюється їхня самосвідомість і поведінка в бік підвищення терпимості, готовності розуміти інтереси інших людей. Таким чином, метод навчання медіації стає технікою розвитку толерантних відносин, робить особистість більш відкритою до взаємодії в конфліктному середовищі, вона стає самоактуалізуючою й вільною в задоволенні своїх інтересів і потреб, незважаючи на складність соціальної ситуації [5].

Уявлення про позитивну роль конфлікту й необхідність альтернатив розвитку як основа адаптивних змін соціальної системи відповідає сучасній синергетичній парадигмі, відповідно до положень якої не існує раз назавжди заданого вектора розвитку, а зміни носять спонтанний і хаотичний характер [8]. Плюралізм отожднюється з потенційною варіативністю або "подійністю", тим хаосом (можливостей) який породжує новий порядок, толерантність з його психологічним або соціально-психологічним середовищем. Позитивний конфлікт можна витлумачити як механізм відбору альтернатив, що веде до ускладнення структури або до підвищення її адаптивних можливостей [9], а негативний – як механізм соціально-культурної ентропії або розпаду суспільства. До цього розпаду веде заперечення установки на толерантність і відмову від заміни "конфліктної" установки на "медіальну". Сама медіальність – це своєрідний "аттрактор", та позиція відносного порядку, який завжди є присутнім усередині процесу безперервних змін. Можливо штучне ведення елементів порядку в "імовірнісні" соціокультурні процеси й відрізняє процеси самоорганізації в соціумі, від типологічно однорідних процесів у живій неживій природі. Причому не механічного маніпулювання, а співучасті, що є одним з факторів хаосу, який породжує порядок. Того хаосу, який завжди містить можливості альтернативних відповідей на зовнішні й внутрішні виклики.

Висновки: Конфлікт повинен розгорнути всі свої позитивні функції. У цілому ж шлях переходу до цивілізованої конфліктності буде складатися з визначення консенсусу базових цінностей, на основі яких конфлікт перетвориться в механізм балансування інтересів і рівноваги сил у суспільстві між окремими групами й індивідами уточнення й удосконалення взаємно визнаних норм і правил, які керують його перебігом і є обмежувачами формами його реалізації. Породжуючи нові ситуації, конфлікти будуть стимулювати вироблення нових норм і правил, підвищуючи толерантність до інновацій, активізуючи участь у соціальному житті й збільшуючи адаптацію до нових умов функціонування.

Породжуючи нові ідентичності, конфлікт буде призводити до створення нових груп інтересів, оформленню коаліцій й асоціацій сторін, які раніше не взаємодіяли. Поступова, неминуча інституалізація конфлікту допоможе зробити його більш регульованим, керованим, передбачуваним, створить орієнтири для його завершення й підвищить терпимість до нього. Соціальний конфлікт не тільки повинен допомогти структурувати соціум, диференціювати його членам, визначаючи співвідношення сил та порядок особистісних відносин між ними, але й створити передумови для інтеграції суспільства.

Толерантність повинна створити можливості для реалізації різноманітних альтернатив, істотно підвищивши адаптивні можливості як суспільства в цілому, так й окремих його членів. Процес соціокультурних змін є невід'ємним від конфлікту, котрий розуміється як позитивний, і різноманітності конструктивних можливостей, які породжують порядок з хаосу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби [пер. с англ. сост. А. П. Огурцов. вступ. статья В. И. Уколовой]. – М., 1991. – С. 167.
2. Соловьев Э. Ю. Генезис прав человека и исторические истоки толерантности / Соловьев Э. Ю. // Толерантность : материалы Летней школы молодых ученых "Россия–Запад: философские основания социокультурной толерантности", Екатеринбург, сент. 2000 г. В 2 ч. / [Под ред. М. Б. Хомякова]. Ч. 2. Екатеринбург: Изд-во цап. ун-та, 2001. – С. 146.

3. Козер Л. Функции социального конфликта [текст] : пер. с англ. / Л. Козер ; пер. с англ. О. А. Назаровой, под общ. ред. Л. Г. Иониной. – Москва : Идея-Пресс : Дом интеллектуальной книги, 2000. – 205 с.
4. Степанов Е. И. Конфликтология переходного периода: методологические, теоретические и технологические проблемы (по результатам исследовательских проектов) / Е. И. Степанов. – М., 1996 – С. 97.
5. Аллахвердова О. В. Медиация – средство повышения толерантности личности / Аллахвердова О. В. // Личность в парадигмах и метафорах: ментальность, коммуникация, толерантность. – Томск, 2002. – С. 214, 216.
6. Ивалова Е. Н. Медиация – как альтернативный суду способ разрешения конфликтов // Альтернативные способы разрешения конфликтов. – Саратов, 1999. – С. 26–31.
7. Аллахвердова О. В. Медиация // Конфликтология / Под ред. А. С. Кармина. – СПб., 2000. – С. 427.
8. Словарь по этике / [под ред. А. А. Гусейнова и И. С. Кона. 6-е изд.]. – М.: Политиздат, 1989. – С. 351.
9. Козер Л. Функции социального конфликта [текст] : пер. с англ. / Л. Козер ; пер. с англ. О. А. Назаровой, под общ. ред. Л. Г. Иониной. – Москва : Идея-Пресс : Дом интеллектуальной книги, 2000. – 205 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.04. 2010 р.

***Иванова К. А. Конфликтность и толерантность:
становление толерантных отношений в обществе.***

В статье анализируются проблемы становления толерантных отношений в обществе. Показывается, что толерантность, предшествующая многообразию возможностей развития, закладывается в культурных стереотипах общества. Ключевым моментом является утверждение положительного характера непредсказуемости процессов в обществе и культуре. Подчеркивается эффективность формирования толерантности как предпосылки устойчивого и демократического развития, предполагающего существование множества возможных путей развития, обеспечивающего адаптивность социокультурной системы в условиях внутренних и внешних конфликтов.

Ivanova K. A. Conflict and Tolerance: Becoming of Tolerant Relations in Society.

In the article the problems of becoming of tolerant relations in society are analyzed. It is shown that tolerance, preceding the variety of possibilities of development, is mortgaged in the cultural stereotypes of society. A key moment is claiming of positive character of unforeseeableness of processes in society and culture. Efficiency of forming of tolerance as pre-conditions of steady and democratic development, supposing existence of great number of possible ways of development, providing adaptiveness of the socio-cultural system in the conditions of internal and external conflicts is underlined.